

3 NO'LU İSTANBUL AHKÂM DEFTERİNDE YER ALAN TARIMSAL İHTİLAFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

ANALYSIS OF THE PROVISIONS OF AGRICULTURAL PROBLEMS IN
ISTANBUL AHKÂM BOOK NUMBERED 3

DOI:10.17755/esosder.98019

Çiğdem KAVAK ÇEKEN¹

Öz

Osmanlı Devleti toprağın nispeten bol, emek ve sermayenin ise kıt olduğu bir tarım toplumdur. Osmanlı Devleti'nde üretim tarıma dayalıdır ve toprak devlet için çok önemlidir. Tarım toplumlarında arazinin tabii olduğu hukuki esaslar, hem bu toplumların ekonomik ve mali yapısı, hem fertlerin sahip oldukları tasarruf hakları bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 1742 yılından sonra, Divân-ı Hümayun'da, halkın şikayetlerinin görüşülmesinden sonra alınan kararların birer suretinin farklı bölgelere ait defterlere kaydedilmesiyle Ahkâm Defterleri meydana gelmiştir. Ahkâm Defterleri bir bölgenin sosyal ve ekonomik hayatına dair bilgiler sunmaktadır. Bu kaynaklar, ilgili bölgenin sosyo-ekonomik profilini, kanunların uygulanabilirliğini, hukuksal boşlukları ve oluşan sorunları göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada 3 numaralı İstanbul Ahkâm Defteri'nde yer alan tarımla ilgili 208 hüküm kaydı değerlendirilmiştir. Her bir kayıt, ihtilafın konusu, tarihi, yeri ve müracaat eden ile şikayet edilenin sosyal konumu ve dinleri bakımından tasnif edilerek hükümlerle ilgili toplu istatistiksel sonuçlar elde edilmiş olup bu sonuçlar da tablolar yardımıyla aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm Defterleri, Osmanlı, Tarım, İstanbul, 18. yüzyıl.

Abstract

The Ottoman Empire was an agrarian economy, labour scarce, land rich and capital poor. The production is based on the agriculture and the land is very important for the government during the Ottoman Empire. The judicial base of the land at the agricultural society is important to the economical and financially of the society and the right of saving at the individual.

In Ottoman Empire, after 1742, Ahkam Registers were formed by compiling copies of decisions made about people's complaints at Ottoman Divan in registers belonging to different regions. Ahkâm Registers present a profile about the social and economic life of the region. These reference resources are important to expose the socioeconomic profile of the region, the practice of law, legal deficiency and the problems that occur.

In this study, 208 provisions related to agriculture which are located in numbered 3 of Istanbul Ahkâm Registers were evaluated. Each record of a book classified according to book numbers, the threads of conflict, place of application, the social position of the sides of the conflict, the sides of the conflict religion, and the application period. And obtained statistical results shown in tables form.

Keywords: Ahkâm Registers, Ottoman, Agriculture, İstanbul, 18 th-century.

¹ Arş.Gör.Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Mali Hukuk Anabilim dalı, kavakc@hotmail.com

GİRİŞ

Osmanlı toplumunun ana karakteri tarım toplumu oluşudur. Bu sebeple nüfusun büyük çoğunluğunu köylü çiftçiler teşkil etmektedir. Devletin merkezi bölgelerindeki köy halkının çoğunluğu tımar sistemine tabi idi². Tımar, devlet mülkiyeti(rakabe) altındaki toprakların yine birer devlet memuru olan ve maaşlarını tımarlarının gelirlerinden(vergi) bizzat alan sipahilerin gözetiminde kullanım(intifa) hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesidir³. Tımar sistemi daha önce bilinen bir sistem olmasına karşın Osmanlı devleti bunu kendilerinden önce kullananlara göre daha iyi uygulamış ve devlet sistemini buna dayandırmıştı. Bu sistemi iyi uyguladıkları yüzyıllarda Asya'da, Avrupa'da ve Afrika'da büyük toprak parçalarına da sahip olmuşlardı⁴.

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra fethedilen toprakların çıplak mülkiyeti devlete mal edilerek istifadesi tapu adı verilen bir bedel karşılığında fertlere tefviz edilmiştir. Bu topraklar miri adını almaktadır. Bununla birlikte fethedilen topraklar bazı eyaletlerde müslim veya gayri müslim ahalinin mutlak mülkü olarak muhafaza edilmiş bazı eyaletlerde ise toprak askerler arasında mülk olarak paylaştırılmıştır. Padişahlar miri araziden muayyen bir kısmı ayırarak mülk olarak bağışlamışlar veya bedeli karşılığında satmışlardır. Diğer taraftan miri toprakların büyük bir kısmı hizmet mukabili askerlere ve devletin yüksek mevkilerinde bulunan kişilere tevcih edilmiştir. Dirlik (tımar sistemi adını alan bu organizasyonda kendilerine tımar tevcih edilen kimseler arazinin rakabesine veya tasarrufuna değil sadece gelinine(vergisine) sahip olmaktadır⁵.

Osmanlı Devleti, toprak hukuku sahasında da İslam hukukunun birçok prensiplerini uygulamıştır. İslam'ın ilk dönemlerinden Fatih zamanına kadar arazi hukukunun mevzuatı fıkıh kitaplarıdır. Fıkıh kitaplarındaki şer'i hükümler fetvalarla desteklenmiştir. Fatih zamanında ise Fatih'in Umumi Osmanlı Kanunnamesi özellikle devlete ait arazinin ahkâmını şer'i sınırlar içinde düzenlemiştir. Daha sonra bu umumi kanundan ilham alınarak eyalet ve livalara has bazı kanunlar tanzim olmuştur. II.Beyazıt'ın 907 Hicri tarihli Umumi Kanunu, I.Selim'in Umumi Kanunu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunname-i Osmanisi arazi hukukunun esasını teşkil eder⁶. Osmanlı toprak rejimi toprağı öşür, haraç ve miri topraklar olarak üç ayrı şekilde ele alıp düzenlemektedir⁷.

Öşür topraklar, fetihten önce yerli Müslümanlara ait olan, ya da sonradan Müslümanların yerleştirildiği topraklardır. Öşür toprakların özelliği işleyen Müslüman olması ve toprağın mülkiyetine sahip bulunmasıdır. Bu topraklar satılabilir, İslam miras hukukuna göre intikal edebilir, dilendiği gibi tasarruf edilebilir⁸.

Haraç topraklar, bir yerin fethinden sonra o yerin yerli gayrimüslim halkına mülkiyeti bırakılan topraklardır. Bu toprakları işleyenler her çeşit tasarruf hakkına sahiptirler. Ancak bunlar haracı mukasem adıyla öşür ve haracı muvazzaf adıyla da arazi vergisi öderlerdi⁹.

² Mehmet Öz, "Osmanlılar-Sosyal Hayat", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 534.

³ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 7. Baskı, Ankara: Dergah Yayınları, 2005, s.215.

⁴ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, 2010, s. 21.

⁵ Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, 2. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1987, s.10.

⁶ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s.686.

⁷ Akın Düren, **Toprak Hukuku Dersleri**, Ankara: AÜHF Yayınları No:306, 1972, s.16-17.

⁸ Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, s. 13-14.

⁹ Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, s.13-14.

Miri topraklar, rakabesi devlete, istifade hakkı da fertlere ait olan arazilerdir. Bu arazinin çıplak mülkiyeti devletindi ve devlet, araziden istifade hakkını tefviz adı verilen bir muamele ile reayaya tevcih etmiştir¹⁰.

Osmanlı toprak düzeni, tarım topraklarının özel mülkiyete dahil olduğu Batı ülkelerinden farklı olarak, genellikle toprağı devlete ait saymış, şahıslara yalnız toprağın kullanılması hakkını bırakmıştı¹¹. Osmanlı Devleti'nde toprakların yüksek mülkiyet ve murakabe hakkının(rakabe) umumiyetle devletin elinde alıkonularak, millete ve miriye mal edilmiş olmaları, doğurduğu sonuçlar bakımından, toprak mülkiyeti hukuku ve ziraat siyaseti ilimlerini meşgul eden önemli husustur. Toprağın böyle bir hukuki statüye tabi tutulması, onu işleyenler için tasarruf şekillerini sınırlandıran birtakım kuralların meydana çıkmasına ve bu topraklar üzerindeki tasarrufun prensip olarak daimi ve irsi bir kiracılık mukavelesi şeklini almasına sebep olmaktadır. Fakat bu sınırlamalar her şey sanki köylü toprağının hakiki sahibiymiş gibi uygulanmaktadır. Kiranın her yerde toprağın verim kabiliyetine göre, mahsulden bir hisse şeklinde alınmakta olması ve umumiyetle bir vergi şeklini almış bulunması ve toprağın babadan oğula geçmesi, kiracılığın mahzurlarını hissedilmez bir hale sokmaktadır¹².

Bu yapıda, devlete ait topraklar üzerinde bir kiracı şeklinde yerleştirilen köylü, tam bir mülkiyet tarzının gerektirdiği hakların birçoğuna sahip değildir. Onun için tarlasını satmak, hibe, vakf veya vasiyet etmek; toprağın diğer mülkler gibi bütün mirasçılara intikal ettiğini görmek, tarlasını istediği şekilde kullanmak, istediğini yetiştirmek, toprağı işlemek veya işlememek hürriyetine sahip olmak gibi haklar söz konusu değildir. Köylü, umumiyetle bir çift öküzle işlenebilecek ve bir çiftçi ailesinin geçinmesine müsait olacak büyüklükte olan ve "çift" adı verilen işletme bütünlerinden birini(bütünleri parçalamak yasaktır), devlet namına, bu arazinin kiraya verilmesine ve idaresine memur olan sipahi veya emine, tapu resmi adı altında bir peşin kira(icare-i muaccele) vererek kiralamış ve mukavele şartlarına riayet etmeyecek olursa kiraladığı toprağın elinden alınmasıyla beraber, bu tapu bedelinin de yanmasına razı olmuştur. Bu şekilde bir tür zımnî kira mukavelesi gereğince; çiftçi kendi vesaitiyle toprağı işleyerek, mahsulden örf ve adetlere ve toprağın verim derecesine göre onda birden yarıya kadar varan bir kısmı ve ayrıca çift akçesi adı altında maktu bir parayı kira olarak her sene devlete vermeyi taahhüt eder. Köylü, toprağı dinlendirmek gibi, işin icap ettirdiği tarzlar ve makbul özürler olmaksızın bu toprağın işlenmesini uzun müddet terk edemez. Üç sene boş bırakılan bir toprak, kiracının elinden alınarak başka birine kiralanır. Bu vaziyette, kiracı vaktiyle taahhüdlerini yerine getireceğine dair bir nevi teminat akçesi mahiyetinde vermiş olduğu tapu resmini ve bu resmin temin ettiği tasarruf ve istifade hukukunu da kaybetmiş olur¹³.

Osmanlı eyalet sisteminde, üçlü bir bölümlenme vardır: Kaza, nahiye ve köy. Kaza, ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir. Kaza idaresinin başı olan kadı genellikle kaza merkezi olan ve nefis tabir edilen şehirde oturur. Kaza bölgesi içinde

¹⁰ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin T.M.K Karşısındaki Durumu", **Ankara Üniversitesi**, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3434.pdf (E.T: 10.01.2012), s.749.

¹¹ Düren, **Toprak Hukuku Dersleri**, s 10.

¹² Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", **Tanzimat 1**, Araştırma ve İnceleme Dizisi, İstanbul: MEB Yayınları, 1999, s. 324.

¹³ Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", s. 324-325.

kalan bütün köylerin davaları meclis-i şer denilen ve çok defa kadının evi veya merkez caminin yanında bulunan mahkemelerde görülürdü.¹⁴

Sicillerdeki hükümlere göre davacı veya davalının oturduğu yerin mutlaka belirtildiği, şayet davacı şehir halkından ise “nef-i şehir halkından” veya “kasaba-i... ‘da vaki’... mahallesi sakinlerinden” formülü, köyden ise “nahiyesine tabi... karyesi sakinlerinden” veya “muzafatından... nam karye sakinlerinden” formülü kullanılmaktadır¹⁵.

Osmanlı taşra teşkilatının temel idari birimini teşkil eden sancaklar bir veya birkaç kazaya ayrılmıştır. Kazalar ise bir alt birim olarak nahiyelerden meydana geliyordu¹⁶. Nahiye kavramı Osmanlı idari ıstılahı içerisinde çok değişik manalarda kullanılmıştır. Tek bir ünite olarak daimi ve sınırlandırılmış bir bölgeyi ifade ettiği gibi tek bir divan veya bölükten oluşan bir naiplik bölgesine de delalet etmiş olabileceği belirtilmiştir. Nahiye aynı zamanda coğrafi özelliklerin belirlediği muayyen bir bölgeyi ifade etmek, idari bir terim olarak da belli bir köyler ve mezralar grubunu anlatmak için de kullanılmıştır¹⁷.

Osmanlı halkının bir kısmı şehirlerde; çoğu ise köylerde yaşar. Bir kısmı ise konar-göçer bir hayat sürdürür. Şehirliler, ya askeri sınıftandır, yani memurdur ya da esnaftır. Köylerdeki halk, ziraatle meşguldür. Osmanlı Devleti'nde köylüleri üç gruba ayırmak mümkündür; mülk sahibi köylüler, dirliklerde kiracı olarak çalışan köylüler ve Avrupa'daki serfleri andıran ortakçı kullar. Büyük çoğunluğu mülk sahibi ve dirliklerde kiracı olarak çalışan köylüler oluşturmaktadır. Mülk sahibi köylüler, tarla ve bahçesini mülk olarak tasarruf etmektedirler. Dirliklerde bir nevi kiracı olarak çalışan köylüler miri toprakları işleyen köylülerdir. Ortakçı kullar ise genellikle tutsak olarak gelen köylülerdir. Bunlar sınırları belirlenmiş çiftliklerde veya köylerde bir takım kayıt ve koşullarda çalışırlardı. Bu koşulların en önemli yanı köylünün özgürlüğünün kısıtlanmış olmasıdır. Ortakçı kul görevlendirildiği yerden başka yerde çalışamaz ve orayı bırakıp başka yerde oturamaz¹⁸. Köylü genellikle “çift” denilen bir ailenin geçimini sağlayacak toprak parçasını tasarruf ederek ürününün “öşrünü”, “çift akçesini” veya “ispence” denen şahsi vergiyi tımarlı sipahiye öderdi. Köylü toprağını boş bırakmamak, işlemek zorundaydı. Sipahi maaş yani dirlik alır ve karşılık olarak askeri donatır, savaşa gider ve oturduğu köyde asayiş de korurdu¹⁹.

Osmanlı devlet sisteminde, adli mekanizmanın başı hükümdardı ve bu sorumluluk, adli ve idari görevliler tarafından onun adına yürütülüyordu. Bunun sonucu olarak da zulme uğrayan veya yerel mahkeme tarafından verilen kararı beğenmeyen bütün Osmanlı vatandaşlarının, araya hiçbir aracı koymadan, mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla padişaha veya onun yetki verdiği kişilere/kurumlara müracaat etme hak ve imkanı vardı. Divân-ı Hümayun'a yansıyan şikayetler ve bunlara dair çözümler önceleri, devlete ait mühim meselelerin kaydedildiği Mühimme Defterlerine yazılıyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise şikayetlere dair olan meseleler, eyalet ayrımı yapılmaksızın, Şikayet Defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır. Sonraki dönemlerde, merkezi otoritenin zayıflamasıyla beraber, şikayetlerin sayısında artış olmuş ve buna paralel olarak da şikayet kalemlerinde iş yükü

¹⁴ Necati Gültepe, **Mührün Gücü İlk Türk İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009, s.255.

¹⁵ Gültepe, **Mührün Gücü İlk Türk İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi**, s.256.

¹⁶ Gültepe, **Mührün Gücü İlk Türk İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi**, s.259.

¹⁷ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilat”, Güler Eren(Ed.). **Osmanlı Ansiklopedisi** içinde. Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss.111-122, s.111.

¹⁸ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler(Kuruluşta Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları)**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.

¹⁹ Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, s. 46.

artmıştır. Bunun yanı sıra, merkeze yapılan şikayetler için çözüm sürecini kısaltma ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bu amaçla, genel olarak her bir eyalet için müstakil defter oluşturulmuş ve merkeze gelen şikayetlerin çözümleri bu defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Böylece, yaklaşık olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Divân-ı Hümayun'da, halkın şikâyetlerinin görüşülmesinden sonra alınan kararların birer suretinin farklı bölgelere ait defterlere kaydedilmesiyle Ahkâm Defterleri meydana gelmiştir²⁰.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda da hükümet kuvvetleri padişahın emrinde toplanırdı. Bütün devlet işlerinin görüşüldüğü yer Divân-ı Humayun idi. Ayrıca bütün devlet emirleri ve kararları Divân-ı Humayun'da sonuca ulaşırdı. Kubebaltında toplanan divan-ı humayunda sadrazam, kubbe vezirleri, kadı askerler, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, nişancı, defterdar, bölük ağaları yer alırdı. 18. yüzyıla kadar devletin önemli yöneticileri olarak görülen sadrazam, vezirler ile eyalet ve sancak yöneticileri olan paşalar Enderunlu olup, devşirme kökenli kişilerdi. 18. yüzyılda ise sancaklarda sancakbeyinin vekili durumunda olan mütesellimler artık yerli ve Türk kökenli kişiler olarak göze çarpmaktadır²¹.

I. İHTİLAFLARI DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

Çalışmanın ana kaynağını, Kal'a editörlüğünde oluşturulan ekip tarafından derlenmiş ahkâm kayıtları oluşturmaktadır. Bu çalışmada her bir İstanbul Ahkâm Defteri kaydı, hükümlerde yer alan bilgilerden yola çıkarak seçilen değişkenlere göre sınıflandırılmıştır. Böylelikle 3 Numaralı İstanbul Ahkâm Defterleri'nde 1749-1755 yılları arasında kayıt olunmuş olan 208 hükümden yola çıkarak dönemin tarımsal problemlerine ilişkin çeşitli tespitler yapılmıştır.

Bu tasnif sisteminde genel toplumsal yapı ve hükümlerde yer alan bilgiler doğrultusunda oluşturduğumuz tasnif sisteminde temel alınan kriterler ve bu kriterlerin özellikleri aşağıda aktarılmıştır:

a) İhtilafın konusu

İhtilafın konusu belirlenirken hükümde geçen sorunlara göre, daha önce yayınlanmış olan İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Tarım Tarihi I²² kitabında yer alan konu tasnif sistemi benimsenmiştir. Konularla ilgili tasnif sonrası, 7 ana başlık oluşturulmuştur. Bu ana başlıklar ve içerdikleri konular şunlardır:

1. Miri, Tımar ve Mülk Toprağın Tasarrufu, Mirasen İntikali, Tefvizi, Satışı ve Rehni

İncelediğimiz 3 Numaralı İstanbul Ahkam Defteri'nde yer alan tarımla ilgili bu ana başlığın altında değerlendirdiğimiz konular şunlardır: Miri toprağın, sazlık ve kamışlığın mirasen intikali, Mülk bağ, bahçe ve tarlanın mirasen intikali, Tımar toprağın ferağ ve tefvizi, Arazinin müşterek mutasarrıflar arasında taksim olunması, Tımar yerlerin sınırlarının belirlenmesi.

²⁰ Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2013/1, Sayı:17, ss.9-29, s. 9.

²¹ Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, s. 21.

²² Ahmet Kal'a (Proje Yöneticisi), İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Tarım Tarihi I (1743-1757), Yayın Hazırlama Kurulu: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997.

2.Miri, Tımar ve Mülk Toprak İhtilafları

Bu ana başlığın altında değerlendirilen konular: Tımar, mülk çiftlik, tarla veya arazilere müdahale, Mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır, orman, koru, sazlık ve kamışlığa müdahale, Bağ, bahçe ve bostana müdahale, Çoban ve hayvan sürülerinin tarım yapılan araziye müdahalesi, zarar vermesi.

3.Vergiler

Bu ana başlık altında değerlendirilen konular: Vergi ödemeyenlerden ve eksik ödeyenlerden verginin tahsili, Fazla vergi talebi ve tahsili, Vergiye tabi olmayanlardan vergi tahsili, Serbest tımar vergisine müdahale, Vergi olarak toplanan mahsule müdahale.

4.Tımarlı Sipahiler Arasındaki Tımarlı Topraklarla İlgili İhtilaflar

Bu ana başlık altında değerlendirilen konular: Tımar hissesi ihtilafları, Sipahinin veya mültezimin tımarına, mahsulüne ve vergisine başka bir sipahinin, mültezimin vb. müdahalesi.

5.Tımarlı Sipahi İle Mültezim Arasındaki Vergi ve İltizamla İlgili İhtilaflar

Bu ana başlık altında sadece mültezimin görevden alınması ve yerin iltizama verilmesi ile ilgili hükümler bulunmuştur.

6.Tımarlı Sipahi İle Reaya Arasındaki İhtilaflar

Bu ana başlık altında değerlendirilen konular: Reayanın başka şehir, köy vd. yerlere göçü, Aynen alınan vergi mahsulünün ambarlanmasındaki ihtilaflar, Ürünün ziraat edilen yerde harmanlanması, Boz olan yerlerin reayanın tasarrufuna verilmesi.

7.Diğer Konular

Bu başlık altında incelediğimiz defterde sadece birer hükümde geçen konular toplanmıştır. İncelediğimiz defterde karşımıza çıkan ve her biri sadece bir hükmün konusunu oluşturan başlıklar “diğer” başlığı altında çalışmamıza dahil edilmiştir. Bu konular: Koyun eğreklerine mahsus ağaçların kesilmesi, Bağ mahsulünün satılmasından doğan borç alacak ihtilafı, Emaneten verilen yerin geri alınması, Değirmen, bent ve setlerin tarla ve mahsullere zarar vermesi, Mültezimin reayayı hapsedmesi, Zaviyenin zaviyedarı tarafından zapt olunmasına engel olunmaması, Arazinin müşterek mutasarrıflar arasında taksim olunması, Çiftlik, kışlak, koru, değirmen vs. yerlere kiraya verenin veya kiracının müdahalesi, Vakfın vergi gelirlerine müdahale, Subaşı, bostancıbaşı mültezim vs.nin vergi toplamasına müdahale, Ziraat olunan tarla vs.nin sipahinin izni olmaksızın bağa çevrilmesi.

b) Başvuru yeri

Osmanlı arşiv vesikaları incelendiğinde üç İstanbul tanımı çıkmaktadır. Birincisi dar, ikincisi orta ve üçüncüsü geniş manada İstanbul. Dar manada İstanbul, Sur içi ile sınırlı İstanbul’dur. Burası aynı zamanda İslambol, Asitane-i Saadet, Der-aliyye ve Konstantiniyye olarak da zikredilmektedir. Orta manada İstanbul, Suriçi ile birlikte Bilad-ı Selase adı verilen Eyüp, Galata ve Üsküdar kazalarının dahil olduğu İstanbul’dur. Geniş anlamda İstanbul denilince ise Suriçi ile birlikte Bilad-ı Selase kazalarıyla bunların ekleri olan yerler akla gelmektedir. Galata kazasının muzavafatı Bandırma’ya, Eyyüp veya Haslar dediğimiz kazanın Vize’ye, Üsküdar’ınki ise Adapazarı’na kadar dayanmaktadır. Dolayısıyla geniş

manada İstanbul, Marmara bölgesinin büyük bir kısmını ihtiva etmektedir²³. Dersaadet ise şehrin surlar içine rastlayan ve içinde "Saadetlü" padişahla sadrazam ve diğer hükümet erkânı bulunan kısmı için kullanılmaktadır²⁴.

Osmanlı arşiv vesikaları doğrultusunda yapılan İstanbul tanımlarından yola çıkarak, bu çalışmamızda hükümleri başvuru yerine göre, İstanbul(Suriçi), Haslar, Üsküdar ve Galata olmak üzere 4 kaza ve bu kazalara bağlı nahiyelere göre değerlendirdik. Hükümlerde başvuru yeri olarak nahiyeler belirtildiği için, başvuru yeri açısından tasnifte hükümler, nahije bilgisi ve bu nahiyenin sınırları dahilinde olduğu kazalara göre ayrılmış ve böylelikle hem nahiyelere göre, hem de kazalara göre tespit yapma imkanı doğmuştur.

Hükümlerde geçen ve Haslar kazasına bağlı olduğu belirlenen nahiyeler: Silivri, Büyükçekmece, Terkos, Midye, Çatalca, Küçükçekmece, Edirne, Vize, Ereğli, Istanca, Hasköy.

Hükümlerde geçen ve Üsküdar kazasına bağlı olduğu belirlenen nahiyeler: Gebze, Yaros, Şile, Kartal, Karamürsel, Kandıra, Kaymas, Taşköprü, Yalova, Şeyhler, Adalar.

Hükümlerde geçen ve Galata kazasına bağlı olduğu belirlenen nahiyeler: Kapıdağ, Marmara, Mahmutpaşa, İstinye.

İstanbul Kazası: Batı'da Yedikule ile Ayvansaray arasındaki surlarla nihayetlenen ve Haliç ile Marmara'nın çevrelediği tarihi yarımada, yani eski Bizanslı oluşturan Sur içinden oluşan kazadır. Bugünkü Fatih ve Eminönü ilçelerinin olduğu bölgedir. Nefs-i İstanbul, Dersaadet veya Asitane-i Saadet isimleriyle de anılır. Bu bölgeye İstanbul Kadılığı adı verilirdi. İstanbul kadılığı en yetkili kadılıktı. İstanbul kazasından tarımla ilgili yapılan başvurular oldukça sınırlıdır ve nahije bilgisi bulunmamaktadır.

c) Müracaat edenin sosyal/mesleki konumu

Osmanlı toplumu belirgin bir biçimde iki ayrı sınıftan oluşmaktaydı; yönetici sınıf ve reaya. Göçebe topluluklarından, köylülerden, zanaatkarlardan ve tüccarlardan oluşan reaya üretim ve ticareti gerçekleştiriyor ve padişaha vergi ödüyordu. Üretimle uğraşmayan egemen sınıf üyeleri, padişahın temsilcileri sıfatıyla, kendileri ve padişah için vergi toplama yetkisini kullanarak devletin ve askeri örgütlenmenin sürekliliğini sağlıyorlardı²⁵. Yönetici kesimi teşkil eden askeri sınıf kendi içinde bir homojenlik arz etmesine karşın, reaya sınıfı, devlet içerisindeki sosyo-politik konum, dini inanç ve merkezi otorite ile ilişkiler bakımından heterojen bir yapı göstermekte idi. Bu farklılıklardan dolayı devlet reayanın tasnifinde çeşitli özellikleri kriter olarak kullanmıştır. Bu kriterlerin başında din faktörü gelmektedir. Bu faktörde reaya "Müslim ve "gayrimüslim" olarak iki temel gruba ayrılmıştır. Ancak bu iki temel grubun içinde de farklı sosyal yapılanmalar vardı. Bu sosyal yapılanmaların devlet tarafından tasnifinde ise ekonomik faaliyet, yaşayış tarzı ve özellikle gayrimüslimler için din ve mezheb farklılıkları gibi kriterler göz önüne alınmıştır²⁶.

²³ Salih Aynural, **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti(1740-1840)**, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları, 2001, s.1.

²⁴ Niyazi Ahmet Banoğlu, **İstanbul Semtleri**, İstanbul: Selis Kitaplar, 2010, s.19.

²⁵ Cenk Pala, "Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Örgütlenme", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 7, Sayı:21, Yaz 1996, s.40.

²⁶ İlhan Şahin, "Göçebeler", **Osmanlı Cilt IV**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 132.

Osmanlı yönetici sınıfı dört alt gruptan oluşmaktaydı; saray halkı, seyfiye(ehl-i örf), ilmiye ve kalemiye. Saray halkı padişah ve bazı ağalar, hocalar, hekimler, eminler gibi saray görevlilerinden oluşuyordu. İlmiye zümresini medrese öğretiminden geçmiş ilim adamları oluşturmaktaydı. Bunlardan müderrisler öğretimle, müftiler fetva ile kadılar ise yargı ve yönetimle görevlidirler. Seyfiye(ehl-i örf) kapıkulları ve tımarlı sipahilerden oluşmaktadır. Tımarlı sipahiler, zirai topraklar yani dirlikler içinde üretimi denetler ve savaş zamanlarında yetiştirdikleri askerlerle(cebelüler) birlikte savaşa katılırlardı. Yönetilenler(reaya), askeri zümre dışındaki üretici olan veya ticaretle uğraşan ve vergi veren yerleşik veya yarı yerleşik halk zümresidir. Yerleşik reaya şehirli veya köylü olabilir. Yarı-yerleşik zümreler de konar göçer olarak adlandırılmıştı. Bunlar yaylak ve kışlaklarda hayatlarını sürdürürler ve daha çok hayvancılıkla geçinirlerdi²⁷.

Yöneten-yönetilenler ayrımı bütün Osmanlı klasik dönemi boyunca toplumsal yapının en belirgin ayırıcı unsuru olmuştur. Bunun nedeni bir devlet politikası olarak diğer sosyal gruplarda birbirine geçişlilik kolaylaştırılmışken yöneten-yönetilen ilişkisinde bunun mümkün olduğunca sınırlandırılmasıdır. Örneğin, gayrimüslim olanın Müslüman olması, göçebe olanın yerleşik hale geçişi çeşitli kolaylıklara sahipken, reayanın askeri sınıfa geçişi kolay değildir. Tanzimat ile sosyal gruplara bakış açısı da değişmiştir. Askeri-reaya ayrımı yerine Müslüman-gayrimüslim ayrımı öne çıkartılmıştır²⁸.

Yerleşik hayatta sosyal yapının temel unsurunu şehirliler ve köylüler oluşturuyordu. Genel olarak ziraatle uğraşan çiftçi-köylü "reaya" tabiriyle anılıyordu. Şehirliler, toprak sahibi olmadıkça bir takım şahsi vergi ve mükellefiyetlerden muaf bulunurlardı. Ancak avarız denilen ve genellikle fevkalade durumlarda alınan vergileri devlete verirlerdi. Bununla birlikte şehirlilik ve köylülük arasında çok katı bir çerçevenin olmadığı da belirtilmelidir. Herhangi bir vesile ile çiftini, köyünü terk edip, yani raiyetlikten çıkıp şehre göç edenlere, hatta devlet görevi alanlara ve askeri zümreye katılanlara rastlanmaktaydı. Bu gibilerin şehirli sayılmaları için resmi ve kanuni bir vasıf kazanmaları için, aynı şehirde on-onbeş yıl kadar ikamet prensibi getirilmişti. Bu süreyi dolduranlar kanun nazarında şehirli sayılıyorlardı. Bunun dışında köylülerin "raiyyetlikten" çıkışlarının bir kanuni yolu daha vardı ki bu ilmi gayelerle şehir ve kasabalara gidip ordaki medreselerde tahsil görme ve neticede "ulema" arasına girmekti²⁹.

Osmanlı Devleti'nin bu toplumsal yapısı temel alınarak herhangi bir nedenle ilgili olarak başvuruda bulunan şahıs öncelikle, genel toplumsal yapının özellikleri doğrultusunda yöneten/yönetilen(reaya) ayrımına tabi tutulmuştur. Daha sonra yönetilen(reaya) olarak nitelenenler yerleşim yerine göre şehirli/köylü olarak ayrılmıştır. Ayrıca dönemin toplumsal yapısında yine önemli bir gösterge olan din bakımından başvuruda bulunan kişiler, Müslüman ve gayrimüslim olmalarına göre sınıflandırılmış, gayrimüslimler ise hükümlerde ifade edilen şekilde Zimmi, Nasrani ve Yahudi olarak ve bunun dışındaki ender rastlanan dine mensup olanlar ise diğer başlığı altında tasnif edilmiştir.

d) Şikayet edilenin sosyal/mesleki konumu

Herhangi bir nedenle ilgili olarak şikayet edilen şahıs yine öncelikle, genel toplumsal yapının özellikleri doğrultusunda yöneten/yönetilen(reaya) ayrımına tabi tutulmuştur. Daha

²⁷ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s. 155-159.

²⁸ Gülfeğin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", **Divan İlmi Araştırmalar**, 1999/1, Yıl:4, Sayı:6, 1999, s.66.

²⁹ Feridun M.Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", **Osmanlı**, Cilt IV, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 1999. s.92.

sonra yönetilen(reaya) olarak nitelenenler yerleşim yerine göre şehirli/köylü olarak ayrılmıştır. Ve hükümlerde eğer meslek belirtilmişse bu bilgi de aktarılmıştır. Ayrıca dönemin toplumsal yapısında yine önemli bir gösterge olan din bakımından şikayet edilen kişiler, Müslüman ve gayrimüslim olmalarına göre sınıflandırılmış, gayrimüslimler ise hükümlerde ifade edilen şekilde Zimmi, Nasrani ve Yahudi olarak ve bunun dışındaki ender rastlanan dine mensup olanlar diğer başlığı altında tasnif edilmiştir.

e) Hüküm tarihi

İncelediğimiz Ahkâm defterinde yer alan hükümler yıllarına göre de değerlendirilmiş ve böylelikle tarımla ilgili bu defterde yer alan hükümlerin 1749-1755 yılları arasında nasıl bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

II. 3 NUMARALI İSTANBUL AHKÂM DEFTERİNDE YER ALAN TARIMSAL HÜKÜMLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME

A. HÜKÜMLERİN İHTİLAFA KONUSUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

3 Numaralı İstanbul Ahkâm Defteri'ndeki tarım ile ilgili hükümlerin ihtilaf konusuna göre dağılımları bu bölümde toplu olarak değerlendirilecektir.

Bu amaçla, bütün hükümler ihtilafın konusuna göre; defter numarası, hüküm tarihi, başvuru yeri, müracaat eden ve şikayet edilenin sosyal konumu ile müracaat eden ve şikayet edilenin dini bakımından değerlendirilecektir.

Tarım ile ilgili hükümler konularına göre tasnif edildiğinde birden fazla geçen ihtilaf konusu ve bu konuyla ilgili hüküm sayıları aşağıdaki tabloda her konunun karşısına yazılmıştır. O konu ile ilgili sadece bir hükmün bulunduğu ihtilaf ise “diğer” konu başlığı altında toplanmıştır.

Ahkâm defterleri üzerinde yaptığımız diğer çalışmalarda da desteklendiği üzere her dönemde tarımla ilgili yaşanan sorunların çoğu “ tımar, mülk çiftlik ve arazilere müdahale” ile “mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır vb. müdahale” başlıkları altında toplanmaktadır. 3 Numaralı İstanbul Ahkâm Defteri'nde yer alan tarımla ilgili 208 hükmün içinde “ tımar, mülk çiftlik ve arazilere müdahale”³⁰ kapsamında değerlendirebileceğimiz 47 hüküm, “mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır vb. müdahale”³¹ ile ilgili ise 46 hüküm bulunmaktadır. Bu doğrultuda temel aldığımız defterdeki başvuru konuları değerlendirildiğinde her konu başlığındaki hüküm sayıları ve toplam hüküm sayısına oranı Tablo 1’de gösterilmiştir.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri İstanbul Ahkâm Defteri (A. DVNS. AHK. İS. d.) dipnot sistemimizde BOA olarak kısaltılacak, hükümlerin ise sayfa numaraları yazılmayıp sadece defter numaraları ile hüküm numaraları yazılacaktır; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 3(defter numarası)/10(hüküm numarası), BOA 3/37, BOA 3/39, BOA 3/58, BOA 3/59, BOA 3/68, BOA 3/104, BOA 3/155, BOA 3/213, BOA 3/238, BOA 3/284, BOA 3/285, BOA 3/290, BOA 3/295, BOA 3/296, BOA 3/320, BOA 3/367, BOA 3/409, BOA 3/435, BOA 3/462, BOA 3/490, BOA 3/514, BOA 3/564, BOA 3/569, BOA 3/579, BOA 3/603, BOA 3/718, BOA 3/755, BOA 3/765, BOA 3/771, BOA 3/820, BOA 3/844, BOA 3/874, BOA 3/926, BOA 3/1016, BOA 3/1030, BOA 3/1046, BOA 3/1103, BOA 3/1165, BOA 3/1177, BOA 3/1178, BOA 3/1204, BOA 3/1277, BOA 3/1289, BOA 3/1294, BOA 3/1318, BOA 3/1375.

³¹ BOA 3/151, BOA 3/181, BOA 3/195, BOA 3/200, BOA 3/215, BOA 3/237, BOA 3/246, BOA 3/356, BOA 3/359, BOA 3/369, BOA 3/499, BOA 3/510, BOA 3/545, BOA 3/581, BOA 3/586, BOA 3/589, BOA 3/611, BOA 3/661, BOA 3/665, BOA 3/667, BOA 3/697, BOA 3/724, BOA 3/727, BOA 3/728, BOA 3/737, BOA 3/738, BOA 3/742, BOA 3/773, BOA 3/776, BOA 3/784, BOA 3/805, BOA 3/890, BOA 3/958, BOA 3/975, BOA 3/981, BOA 3/996, BOA 3/1026, BOA 3/1086, BOA 3/1117, BOA 3/1128, BOA 3/1143, BOA 3/1216, BOA 3/1245, BOA 3/1247, BOA 3/1338, BOA 3/1384.

Tablo 1. İhtilafın Konusuna Göre Başvuru Dağılımı

İHTİLAFLAR KONUSU	BAŞVURU SAYISI	%ORANI
Tımar, mülk çiftlik, tarla ve arazilere müdahale	47	%23
Mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır vb. müdahale	46	%22
Fazla vergi talebi ve tahsili	15	%7
Miri toprağın, sazlık ve kamışlığın mirasen intikali	12	%6
Reayanın başka şehir köy vd. yerlere göçü	12	%6
Serbest tımar vergisine müdahale	10	%5
Vergi ödemeyenlerden ve eksik ödeyenlerden verginin tahsili	9	%4
Bağ, Bahçe ve Bostana Müdahale	7	%3
Vergiye tabi olmayanlardan vergi tahsili	6	%3
Çoban ve hayvan sürülerinin tarım yapılan araziye müdahalesi, zarar vermesi	5	%2
Tımar toprağın ferağ ve tefvizi	4	%2
Tımar hissesi ihtilafları	3	%1
Sipahinin veya mültezimin tımarına, mahsulüne ve vergisine başka bir sipahinin mültezimin vb. müdahalesi	3	%1
Mülk bağ, bahçe ve tarlanın mirasen intikali	3	%1
Boz olan yerlerin reayanın tasarrufuna verilmesi	3	%1
Tımar yerlerin sınırlarının belirlenmesi	2	%1
Arazinin müşterek mutasarrıflar arasında taksim olunması	2	%1
Mültezimin görevden alınması ve yerin iltizama verilmesi	2	%1
Vergi olarak toplanan mahsule müdahale	2	%1
Aynen alınan vergi mahsulünün ambarlanmasındaki ihtilaflar	2	%1
Ürünün ziraat edilen yerde harmanlanması	2	%1
Diğer	11	%5
Toplam	208	%100

Bu konular temel alınan 7 ana konu başlığı altında toplandığında ise, Tablo 2’de görüldüğü üzere, başvuruların büyük çoğunluğunu (%50) “miri, tımar ve mülk toprak ihtilafları”, %20’sini “vergiler” ve %11’ini ise “miri, tımar ve mülk toprağın tasarrufu, mirasen intikali, tefvizi, satışı, rehni” başlığı altında değerlendirilen konuların oluşturduğu görülmektedir. Nitekim bu dağılım Buluttekin’in 1743-1750 yıllarına ait yapmış olduğu İstanbul tarımına ilişkin Ahkâm çalışmasındaki sonuçlarla uyumludur. İlgili çalışmada, dönemin İstanbul tarımında yaşanan sorunların yoğunlukla; “miri, tımar ve mülk toprak ihtilafları” (%45,4) ve “vergiler” (%34,2) konusunda olduğu ve bu konulardaki başvuru yoğunluğunun incelediğimiz dönemde de devam ettiği tespit edilmiştir³².

³² Mehmet Burak Buluttekin, “18. Yüzyıl İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre İstanbul Tarım Sisteminin Tasnifi (1743-1750)”, *Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 195-228, 2015, s. 202.

Tablo 2. İhtilafın Konularının Ana Başlıklara Göre Dağılımı

İHTİLAFIN KONUSU	HÜKÜM SAYISI	YÜZDE DAĞILIMI
1. Miri, Tımar ve Mülk Toprağın Tasarrufu, Mirasın İntikali, Tefvizi, Satışı, Rehni	23	%11
2. Miri, Tımar ve Mülk Toprak İhtilafları	105	%50
3. Vergiler	42	%20
4. Tımarlı Sipahiler Arasındaki Tımarlı Topraklarla İlgili İhtilaflar	6	%3
5. Tımarlı Sipahi ile Mültezim Arasındaki Vergi ve İltizamla İlgili İhtilaflar	2	%1
6. Tımarlı Sipahi ile Reaya Arasındaki İhtilaflar	19	%9
7. Diğer Konular	11	%5
8. Toplam	208	%100

B. HÜKÜMLERİN BAŞVURUNUN YAPILDIĞI YERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Başvuru yerlerinin kazalara göre toplam dağılımına baktığımızda başvuruların %50'sinin(103 hüküm) Üsküdar'dan³³, %42'sinin ise Haslar'dan³⁴ yapıldığı görülmüştür. Galata'dan³⁵ 14 İstanbul'dan(Suriçi)³⁶ ise 4 başvurunun yapıldığı görülmüştür. Bu başvuru

³³ BOA 3/19, BOA 3/23, BOA 3/37, BOA 3/46, BOA 3/52, BOA 3/58, BOA 3/68, BOA 3/112, BOA 3/123, BOA 3/181, BOA 3/184, BOA 3/193, BOA 3/202, BOA 3/204, BOA 3/213, BOA 3/238, BOA 3/250, BOA 3/259, BOA 3/290, BOA 3/295, BOA 3/296, BOA 3/308, BOA 3/315, BOA 3/315, BOA 3/319, BOA 3/320, BOA 3/341, BOA 3/359, BOA 3/360, BOA 3/366, BOA 3/367, BOA 3/389, BOA 3/409, BOA 3/422, BOA 3/423, BOA 3/435, BOA 3/512, BOA 3/513, BOA 3/521, BOA 3/528, BOA 3/562, BOA 3/564, BOA 3/567, BOA 3/581, BOA 3/589, BOA 3/596, BOA 3/603, BOA 3/623, BOA 3/661, BOA 3/667, BOA 3/667, BOA 3/697, BOA 3/710, BOA 3/711, BOA 3/717, BOA 3/727, BOA 3/728, BOA 3/742, BOA 3/755, BOA 3/757, BOA 3/771, BOA 3/781, BOA 3/784, BOA 3/790, BOA 3/805, BOA 3/820, BOA 3/825, BOA 3/827, BOA 3/844, BOA 3/852, BOA 3/872, BOA 3/902, BOA 3/944, BOA 3/949, BOA 3/977, BOA 3/981, BOA 3/998, BOA 3/1001, BOA 3/1004, BOA 3/1013, BOA 3/1043, BOA 3/1051, BOA 3/1084, BOA 3/1088, BOA 3/1103, BOA 3/113, BOA 3/115, BOA 3/1133, BOA 3/1133, BOA 3/1152, BOA 3/1176, BOA 3/1176, BOA 3/1178, BOA 3/1180, BOA 3/1187, BOA 3/1196, BOA 3/1218, BOA 3/1254, BOA 3/1259, BOA 3/1265, BOA 3/1269, BOA 3/1275, BOA 3/1277, BOA 3/1301,1314, BOA 3/1324, BOA 3/1324.

³⁴ BOA 3/10, BOA 3/20, BOA 3/21, BOA 3/38, BOA 3/42, BOA 3/59, BOA 3/99, BOA 3/104, BOA 3/120, BOA 3/151, BOA 3/155, BOA 3/195, BOA 3/200, BOA 3/215, BOA 3/237, BOA 3/246, BOA 3/301, BOA 3/304, BOA 3/307, BOA 3/356, BOA 3/369, BOA 3/420, BOA 3/429, BOA 3/462, BOA 3/467, BOA 3/472, BOA 3/490, BOA 3/499, BOA 3/507, BOA 3/510, BOA 3/514, BOA 3/545, BOA 3/553, BOA 3/569, BOA 3/579, BOA 3/586, BOA 3/611, BOA 3/615, BOA 3/629, BOA 3/665, BOA 3/718, BOA 3/724, BOA 3/738, BOA 3/740, BOA 3/762, BOA 3/765, BOA 3/773, BOA 3/776, BOA 3/841, BOA 3/858, BOA 3/890, BOA 3/905, BOA 3/926, BOA 3/958, BOA 3/963, BOA 3/975, BOA 3/996, BOA 3/1002, BOA 3/1015, BOA 3/1026, BOA 3/1030, BOA 3/1046, BOA 3/1081, BOA 3/1086, BOA 3/1108, BOA 3/1117, BOA 3/1128, BOA 3/1143, BOA 3/1165, BOA 3/1177, BOA 3/1204, BOA 3/1205, BOA 3/1216, BOA 3/1221, BOA 3/1244, BOA 3/1245, BOA 3/1247, BOA 3/1289, BOA 3/1294, BOA 3/1313, BOA 3/1318, BOA 3/1338, BOA 3/1362, BOA 3/1370, BOA 3/1375, BOA 3/1379, BOA 3/1384.

³⁵ BOA 3/39, BOA 3/229, BOA 3/260, BOA 3/284, BOA 3/285, BOA 3/438, BOA 3/737, BOA 3/798, BOA 3/860, BOA 3/874, BOA 3/945, BOA 3/957, BOA 3/1016, BOA 3/1161.

³⁶ BOA 3/220, BOA 3/698, BOA 3/804, BOA 3/829.

yoğunluğun Üsküdar (%46,3) ve Haslar (%45,6) ağırlıklı devam ettiği, 1757-1760 dönemiyle ilgili yapılan çalışmanın sonuçlarında da görülmüştür³⁷.

Tablo 3. Hükümlerin Kazalara Göre Dağılımı

MÜRACAAT YERİ	Başvuru Sayısı	Başvuru % Oranı
Haslar	87	42
Üsküdar	103	50
Galata	14	7
İstanbul	4	2
TOPLAM	208	100

Başvuru yerleri, ihtilafın konularına göre analiz edilirse, aşağıda yer alan Tablo 4’de de gösterildiği gibi Haslar kazasında “mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır vb. müdahale”, Üsküdar kazasında “tumar, mülk çiftlik, tarla ve arazilere müdahale”, Galata kazasında yine “tumar, mülk çiftlik, tarla ve arazilere müdahale” ve İstanbul kazasında ise “reayanın başka şehir köy vd. yerlere göçü” konuları en çok karşılaşılan ihtilaf konularıdır. Bu tabloyu sadeleştirmek amacıyla 2’şer defa karşılaşılan sorunlar da “diğer” başlığına aktarılmıştır.

Galata kazasında tarımsal sorunların oldukça az olduğu görülmüştür. İstanbul Ahkam defterleri ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda Galata bölgesinden yapılan finansal başvuruların çokluğu, burada tarım faaliyetlerin az olmasına karşın finansal faaliyetlerin yoğun olduğunu göstermektedir³⁸.

³⁷ Mehmet Burak Buluttekın, “The Assortment Of Agriculture In Istanbul Glimpses From Istanbul Ahkâm Registers In The Eighteenth-Century (1757-1760)”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)**, Yıl: 7, Sayı: 13, ss. 55-89, Nisan 2015, s. 61.

³⁸ Bkz. Mehmet Burak Buluttekın, “The Classification Of Financial System In Istanbul In The Eighteenth-Century By Istanbul Ahkâm Registers (1750-1780)”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 3-4, ss. 669-719, 2014, s. 682-683.

Tablo 4. İhtilafın Konusuna Göre Başvuru Yerlerinin Dağılımı

YER	İHTILAFIN KONUSU															
	Timar, mülk çiftlik, tarla ve arazilere müdahale	Mera, yaylak, kıtlak, otlak, çayır vb. müdahale	Fazla vergi talebi ve tahsili	Mini toprağın, sazlık ve kamuşlğın mirasın intikali	Reyanın başka şehir köy vd. yerlere göçü	Serbest timar vergisine müdahale	Vergi ödemeyenlerden ve eksik ödeyenlerden verginin tahsili	Bağ, Bahçe ve Bostana Müdahale	Vergiye tabi olmayanlardan vergi tahsili	Çoban ve hayvan sürülerinin tarım yapılan araziye müdahalesi, zarar vermesi	Timar toprağın ferağ ve tefvizi	Timar hissesi ihtilaf alan	Sipahinin veya mütezimintumanna, mahsulüne ve vergisine başka bir sipahinin müteziminin vb. müdahalesi	Mülk bağ, bahçe ve tarlaların mirasın intikali	Boz olan yerlerin reyanın tasarrufuna verilmesi	Diğer
Haslar	21	32	7	2	3	2	3	1	5	2	-	-	-	-	2	7
Uskudar	21	13	6	10	4	8	5	6	-	1	4	3	3	3	1	15
Galata	5	1	2	-	2	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	1
Istanbul	-	-	-	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	47	46	15	12	12	10	9	7	6	5	4	3	3	3	3	23

1. Haslar

Haslar kazasını alt nahiyelerine göre sınıflandırdığımızda, incelediğimiz hükümlerde belirtilen ve Haslar kazası sınırlarına dahil olan nahiyeler; Silivri, Büyükçekmece, Terkos, Midye, Çatalca, Küçükçekmece, Edirne, Vize, Ereğli, Istranca ve Hasköy'dür. Buna ilaveten Haslar kazası sınırlarına dahil olan ancak nahiyesi açıklanmayan 2 tane de nahiyesi "belirtilmemiş" karar bulunmaktadır.

Haslar kazası sınırları içerisindeki kayıtlar ağırlıklı olarak Silivri (29 hüküm ile kaza sınırları içindeki kararların %33'ü) nahiyesi ile ilgilidir. Bunu Çatalca(18 hükümle kaza sınırlarındaki toplam kararların %21'i), Terkos(16 hüküm ile toplam kararların %18'i) ve Büyükçekmece (8 hüküm ile toplam kararların %9'u) takip etmektedir. Haslar kazası sınırları içinde olup nahiyeye ismi geçmeyen 2 hüküm "belirtilmemiş" başlığı altında gösterilmiştir.

Tablo 5. Haslar Kazası ile ilgili hükümlerin nahiyelere göre dağılımı

HASLAR					
NAHIYE	HÜKÜM SAYISI	YÜZDE ORANI(%)	NAHIYE	HÜKÜM SAYISI	YÜZDE ORANI(%)
SİLİVRİ	29	33	EREĞLİ	2	2
ÇATALCA	18	21	ISTRANCA	2	2
TERKOS	16	18	HASKÖY	1	1
BÜYÜKÇEKMECE	8	9	VİZE	1	1
KÜÇÜKÇEKMECE	4	5	BELİRTİLMEMİŞ	2	2
MİDYE	2	2	TOPLAM	87	100
EDİRNE	2	2			

2. Üsküdar

Üsküdar kazası da diğer yer dağılımlarında olduğu gibi, alt nahiyelerine göre sınıflandırıldığında incelediğimiz hükümlerde belirtilen ve Üsküdar kazası sınırları içine giren nahiyeler; Gebze, Yaros, Şile, Kartal, Karamürsel, Kandıra, Kaymas, Taşköprü, Yalakabad(Yalova), Şeyhler, Adalar'dır.

Aşağıda yer alan Tablo 6'da görüldüğü gibi Üsküdar kazasının sınırları içinde, başvurular ağırlıklı olarak, sırasıyla, Gebze(30 hüküm ile Üsküdar kazası sınırlarına giren toplam hükümlerin %29'u), Yaros(16 hüküm ile toplam hükümlerin %16'sı), Kandıra(13 hüküm ile toplam hükümlerin %13'ü) ve Şile'den (11 hüküm ile toplam hükümlerin %11'i) yapılmıştır. Üsküdar kazası sınırları içinde olmasına karşın nahije bilgisi olmayan 5 hüküm yine "belirtilmemiş" başlığında gösterilmiştir.

Tablo 6. Üsküdar Kazası ile ilgili hükümlerin nahiyelere göre dağılımı

ÜSKÜDAR					
NAHIYE	HÜKÜM SAYISI	YÜZDE ORANI(%)	NAHIYE	HÜKÜM SAYISI	YÜZDE ORANI(%)
GEBZE	30	29	KARTAL	5	5
YAROS	16	16	TAŞKÖPRÜ	2	2
KANDIRA	13	13	YALOVA	1	1
ŞİLE	11	11	ADALAR	1	1
KAYMAS	7	7	BELİRTİLMEMİŞ	5	5
ŞEYHLER	6	6	TOPLAM	103	100
KARAMÜRSEL	6	6			

3. Galata

Hükümler incelenirken belirtilen yerler, Galata kazası sınırları içinde yer aldığı belirlenen nahiyelere göre ayrılmıştır. Bu doğrultuda hükümlerde yer alan Galata kazası sınırları içindeki nahiyeler; Kapıdağ, Marmara, İstinye ve Mahmutpaşa'dır.

İncelenen defterde hükümlerin nahiyelere göre dağılımını gösteren Tablo 7' de de görüleceği gibi hükümler Kapıdağ(5 hüküm), Marmara (3 hüküm), İstinye(2 hüküm) ve Mahmutpaşa (1 hüküm) nahiyesi ile ilgilidir.

Tablo 7. Galata Kazası ile ilgili hükümlerin nahiyelere göre dağılımı

GALATA		
NAHIYE	HÜKÜM SAYISI	YÜZDE ORANI(%)
KAPIDAĞ	5	36
MARMARA	3	21
İSTİNYE	2	14
MAHMUTPAŞA	1	7
BELİRTİLMEMİŞ	3	21
TOPLAM	14	100

4. İstanbul

İstanbul kazası daha önce de belirttiğimiz gibi Batı'da Yedikule ile Ayvansaray arasındaki surlarla nihayetlenen ve Haliç ile Marmara'nın çevrelediği tarihi yarımada, yani eski Bizanslı oluşturan Sur içinden oluşan kazadır. Bugünkü Fatih ve Eminönü ilçelerinin olduğu bölgedir³⁹. 19.yüzyılda, yaklaşık 22 km'lik uzunluğa sahip olan İstanbul surları, şehrin yönetim yapısını da şekillendiriyordu. Nitekim, bu surların çevrelediği yaklaşık 17 km² lik alan; İstanbul (Suriçi, Tarihi Yarımada veya Dersaadet) kazası olarak niteleniyordu⁴⁰. İstanbul ile ilgili sadece 4 hüküm bulunmaktadır.

C. HÜKÜMLERİN MÜRACAAT EDENİN SOSYAL/MESLEKİ KONUMUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İstanbul Ahkâm Defterleri hükümlerinin, müracaat edenin sosyal konumuna ilişkin değerlendirilmesi; yöneten ve yönetilen ayrımı çerçevesinde yapılacaktır. Yönetilenler ayrıca şehirli ve köylü olmalarına göre ayrı olarak gösterilecektir.

İlk olarak, müracaat edenlerin sosyal konumlarının, toplam hüküm sayılarına göre dağılımı yapılırsa; müracaat eden taraf, hükümlerin %56'sında(118 hüküm) yönetilenlerden oluşmakta ve bu yönetilenlerin %96'sı köylerde yaşamaktadır. Müracaat edenlerin %43'ü ise yönetendir(90 hüküm). Müracaat edenlerin sosyal konumlarına göre, 69 hükümde ise yöneten mi yönetilen mi olduğu ile ilgili açık bilgi bulunmadığından "belirtilmemiş" başlığı altında gösterilmesi tercih edilmiştir. Hükümlerde yöneten konumunda olanların genel olarak hitap veya görev ünvanının yazılması suretiyle genel olarak belirtildiği dolayısıyla açıkça belirtilmeyenlerin büyük oranda yönetilenlerden oluştuğu düşünülebilir.

Tablo 8. Müracaat Edenin Sosyal Konumuna Göre Hüküm Sayısı

MÜRACAAT EDENİN SOSYAL KONUMU	HÜKÜM SAYISI	HÜKÜM ORANI(%)
I.YÖNETEN	90	43
II.YÖNETİLEN	118	56
A.Şehirli	25	21
B.Köylü	113	96
BELİRTİLMEMİŞ	69	33
TOPLAM	208	100

D. HÜKÜMLERİN ŞİKAYET EDİLENİN SOSYAL/MESLEKİ KONUMUNA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İstanbul Ahkâm Defteri hükümlerinin, şikayet edilenin sosyal konumuna ilişkin değerlendirilmesi; yine yöneten ve yönetilen ayrımı çerçevesinde yapılacak ve yönetilenler ayrıca şehirli ve köylü olmalarına göre ayrı olarak gösterilecektir.

İlk olarak, şikayet edilenin sosyal konumlarının, toplam hüküm sayılarına göre dağılımı yapılırsa; görülecektir ki şikayet edilenlerin çoğunluğu, hükümlerin %76(159 hüküm) yönetilenlerden oluşmaktadır. Şikayet edilenlerin %22'si ise yönetendir(46 karar). Şikayet edilenlerin sosyal konumlarına göre, "2" hüküm de "belirtilmemiş" statüsündedir.

³⁹ Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti(1740-1840)*, s. 1.

⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, *İstanbul'un İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Basılmamış Kitap, s. 9.

Tablo 9. Şikayet Edilenin Sosyal Konumuna göre Hüküm Sayısı

ŞİKAYET EDİLENİN SOSYAL KONUMU	HÜKÜM SAYISI	HÜKÜM ORANI
I.YÖNETEN	46	22
II.YÖNETİLEN	159	76
A.Şehirli	140	88
B.Köylü	19	12
YOK	1	0
BELİRTİLMEMİŞ	2	1

E. HÜKÜMLERİN MÜRACAAT EDENİN DİNİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İncelenen ahkâm defterindeki tarımla ilgili kayıtlarındaki bilgiler doğrultusunda, dini ayırım Müslüman ve gayrimüslim şeklinde yapıldı. Gayrimüslimler kendi aralarında, yine hükümlerde belirtilen şekilde Zimmi, Nasrani, Yahudi ve diğer(defterlerdeki Rum ve Ermeni vb. oldukları belirtilen kişiler, dinlerine göre “diğer” başlığı altında gösterilmiştir) olarak alt kategorilere ayrıldı.

İncelenen defter hükümlerinde, müracaat edenlerin dini dağılımına göre Müslümanların ağırlıklı olduğu(%74) görülmüştür. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi gayrimüslim oranı %7 iken bunların tümü de Zimmi'dir. Müracaat edenlerin dini ile ilgili net bilginin bulunmadığı 40 hüküm “belirtilmemiş”⁴¹ başlığında gösterilmiştir.

Bu hükümlerde din ile ilgili değerlendirmede Müslümanların ağırlıklı olması tarımla uğraşan nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Müracaat Edenin Dinine Göre Hüküm Sayısı

MURACAAT EDENİN DİNİ	Başvuru Sayısı	Başvuru % Oranı
MÜSLÜMAN	153	74
GAYRİMÜSLİM	14	7
Zimmi	13	93
Nasrani	1	7
Yahudi	-	-
Diğer	-	-
YOK	1	0
BELİRTİLMEMİŞ	40	19
TOPLAM HÜKÜM	208	100

⁴¹ İncelenen hüküm kayıtlarında müracaat eden kişilerin dini statüsü ile ilgili açık bilginin olmadığı, müracaat eden kişinin veya kişilerin genelde “nam karye ahalisi”, “nam kimesneler” olarak ifade edildiği hükümler, “müracaat edenin dinine göre hükümlerin dağılımı” için oluşturulan tabloda “belirtilmemiş” başlığı altında gösterilmiştir. Devletin aldığı bir kararın iletilmesi ile ilgili kayıt ise dini statü bakımından “yok” başlığı altında gösterilmiştir.

F. HÜKÜMLERİN ŞİKAYET EDİLENİN DİNİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

İncelenen defter hükümlerinde, şikayet edilenlerin dini dağılımına göre Müslümanların yine ağırlıklı olduğu(%55) görülmüştür. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi gayrimüslim oranı %6 iken bunların sadece 1 tanesi Nasrani olup geri kalanların tümü Zimmi'dir. Dini ile ilgili net bilginin bulunmadığı 81 hüküm “belirtilmemiş”⁴² başlığında gösterilmiştir.

Tablo 11. Şikayet Edilenin Dinine Göre Hüküm Sayısı

ŞİKAYET EDİLENİN DİNİ	Başvuru Sayısı	Başvuru % Oranı
MÜSLÜMAN	114	55
GAYRİMÜSLİM	13	6
Zimmi	11	85
Nasrani	2	1
Yahudi	-	-
Diğer	-	-
YOK	1	0
BELİRTİLMEMİŞ	81	39
TOPLAM HÜKÜM	208	100

G. HÜKÜMLERİN BAŞVURUNUN YAPILDIĞI YILA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

3 Numaralı İstanbul Ahkâm Defterleri hükümlerinden tarımla ilgili tespit edilen kayıtların tarihlerine bakıldığında hangi yılda kaç kayıt tutulduğu ile ilgili bilgilerden aşağıdaki tablo elde edilmiştir. Bu defterdeki kayıtların 1749-1755 yılları arasında alınmış olduğu tespit edilmiş olup en çok kayıt 1753 ve 1754 yıllarına aittir.

Tablo 12. Başvuru Yılına Göre Hüküm Sayısı

HÜKÜM YILI	HÜKÜM SAYISI
1749	13
1750	32
1751	27
1752	33
1753	39
1754	38
1755	26
Toplam	208

⁴² İncelenen hüküm kayıtlarında müracaat edenlerde olduğu gibi şikayet edilen kişilerin dini statüsü ile ilgili açık bilginin olmadığı, şikayet edilen kişinin veya kişilerin daha çok “nam karye ahalisi”, “nam kimesneler” olarak ifade edildiği hükümler, “şikayet edilenin dinine göre hükümlerin dağılımı” için oluşturulan tabloda “belirtilmemiş” başlığı altında gösterilmiştir. . Devletin aldığı bir kararın iletilmesi ile ilgili kayıt ise şikayet edilen belirli bir şahıs olmadığı için dini statü bakımından “yok” başlığı altında gösterilmiştir.

SONUÇ

3 Numaralı İstanbul Ahkâm Defteri'nde yer alan tarımla ilgili 208 hükmün içinde ihtilafın konusu bakımından "tumar, mülk çiftlik ve arazilere müdahale" kapsamında değerlendirebileceğimiz 47 hüküm, "mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır vb. müdahale" ile ilgili ise 46 hüküm bulunmaktadır. Yani hükümlerin %23'ü "tumar, mülk çiftlik ve arazilere müdahale" ve %22'si ise "mera, yaylak, kışlak, otlak, çayır vb. müdahale" ile ilgilidir. Bunları "fazla vergi talebi ve tahsili" (%15), "miri toprak, sazlık ve kamışlığın mirasın intikali" (%12) ve "reayanın başka şehir, köy vb. yerlere göçü" (%12) konuları takip etmektedir.

İstanbul il sınırı, İstanbul(Suriçi), Galata, Üsküdar ve Haslar kazaları olmak üzere 4 kazaya ayrılıyordu. Başvuru yerine göre yapılan değerlendirmeler sonucunda, Üsküdar kazasından 103, Haslar kazasından 87, Galata kazasından 14 ve İstanbul'dan 4 başvuru yapıldığı ve en fazla hükmün Üsküdar ile ilgili olduğu görülmüştür(bütün kararların %50'si). Bunu yakın arayla Haslar kazası takip etmektedir(bütün kararların %42'si). En az karar ise İstanbul kazası ile ilgilidir(bütün kararların %2'si).

Haslar kazasından yapılan başvuruların nahiyelere göre dağılımına bakıldığında Silivri(%33), Çatalca(%21) ve Terkos(%18) nahiyeleri ön plana çıktığı görülmüştür. Üsküdar kazasından yapılan başvuruların nahiyelere göre dağılımına bakıldığında ise Gebze(%30), Yaros(%16) ve Kandıra(%13) başvuruların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Galata kazasından yapılan başvuruların %36'sı Kapudağ, %21'de Marmara'dan yapılmıştır.

Müracaat eden yani bir sorunla ilgili şikayetini ve/veya talebini bildiren tarafın sosyal konumuna göre yapılan değerlendirme sonucunda müracaat eden tarafın, hükümlerin %56'sında(118 hüküm) yönetilenlerden oluştuğu ve bu yönetilenlerin %96'sının köylerde yaşadığı görülmüştür. Müracaat edenlerin %43'ü ise yönetendir(90 hüküm).

Şikayet edilenin sosyal konumlarının toplam hüküm sayılarına göre dağılımına göre şikayet edilenlerin çoğunluğu, yani hükümlerin %76'sı(159 hüküm) yönetilenlerden oluşmaktadır. Şikayet edilenlerin %22'si ise yönetendir(46 karar).

İncelenen defter hükümlerinde, müracaat edenlerin dini dağılımına göre Müslümanların ağırlıklı olduğu(%74) görülmüştür. Gayrimüslim oranı %7 iken bunların tümü de Zimmi'dir. İncelenen defter hükümlerinde şikayet edilenlerin dini dağılımına göre Müslümanların yine ağırlıklı olduğu(%55) görülmüştür. Gayrimüslim oranı %6 iken bunların sadece 1 tanesi Nasrani olup geri kalanların tümü Zimmi'dir.

3 Numaralı İstanbul Ahkâm Defterleri hükümlerinden tarımla ilgili tespit edilen kayıtların tarihlerine bakıldığında bu defterdeki kayıtların 1749-1755 yılları arasında alınmış olduğu tespit edilmiş olup en çok kayıt 1753 ve 1754 yıllarına aittir.

Ahkâm defterleri, tutuldukları dönemde yönetilenlerin ve yönetenlerin yaşadığı problemleri ve bu problemlerin dönemin hukuk kuralları çerçevesinde nasıl çözümlendiğini göstermesi bakımından önemli bir bilgi kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu defterlerde yer alan belgelerle ilgili yapılacak daha detaylı incelemeler dönemle ilgili daha fazla bilgi edinmeye yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aynural, Salih. **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)**, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları, 2001.
- Banoğlu, Niyazi. **Ahmet İstanbul Semtleri**, İstanbul: Selis Kitaplar, 2010.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) tarihli arazi Kanunnamesi", **Tanzimat 1**, Araştırma ve İnceleme Dizisi, İstanbul: MEB Yayınları, 1999.
- Buluttekin, Mehmet Burak. "The Classification Of Financial System In Istanbul In The Eighteenth-Century By Istanbul Ahkâm Registers (1750-1780)", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 3-4, ss. 669-719, 2014.
- Buluttekin, Mehmet Burak. "18. Yüzyıl İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre İstanbul Tarım Sisteminin Tasnifi (1743-1750)", **Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)**, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 195-228, 2015.
- Buluttekin, Mehmet Burak. "The Assortment Of Agriculture In Istanbul Glimpses From Istanbul Ahkâm Registers In The Eighteenth-Century (1757-1760)", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)**, Yıl: 7, Sayı: 13, ss. 55-89, Nisan 2015.
- Cin, Halil. **Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü**, 2. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Cin Halil ve Ahmet Akgündüz. **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- Cin, Halil. "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu", **AHFD**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3434.pdf>, e.t:01.12.2011.
- Çelik, Gülfettin. "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", **Divan İlmi Araştırmalar**, 1999/1, Yıl:4, Sayı:6, 1999.
- Düren, Akın. **Toprak Hukuku Dersleri**, Ankara: A.Ü.H.F. Yayınları No:306, 1972.
- Emecen, Feridun M. "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", Güler Eren(Ed.), **Osmanlı Cilt IV** içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.91-97, 1999.
- Ercan, Yavuz. **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler(Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları)**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Gültepe, Necati. **Mührün Gücü İlk Türk İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Günay, Ramazan. "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2013/1, Sayı:17, ss.9-29, 2013.
- Kal'a, Ahmet (Proje Yöneticisi). **İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Tarım Tarihi I (1743-1757)**, , Yayın Hazırlama Kurulu: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Öz, Mehmet. "Osmanlılar-Sosyal Hayat", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

Özkaya, Yücel. **18.Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, 2010.

Pala, Cenk. **Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Örgütlenme**, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 7, Sayı21, Yaz 1996.

Şahin, İlhan. "Göçebeler", **Osmanlı Cilt IV**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, 7. Baskı, Ankara: Dergah Yayınları, 2005.

Ünal, Mehmet Ali. "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilat", Güler Eren(Ed.). **Osmanlı Ansiklopedisi** içinde. Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.111-122, 1999.

ARŞİV BELGELER

BOA 3/10, BOA 3/19, BOA 3/20, BOA 3/21, BOA 3/23, BOA 3/37, BOA 3/38, BOA 3/39, BOA 3/42, BOA 3/46, BOA 3/52, BOA 3/58, BOA 3/59, BOA 3/68, BOA 3/99, BOA 3/104, BOA 3/112, BOA 3/120, BOA 3/123, BOA 3/151, BOA 3/155, BOA 3/181, BOA 3/184, BOA 3/193, BOA 3/195, BOA 3/200, BOA 3/202, BOA 3/204, BOA 3/213, BOA 3/215, BOA 3/220, BOA 3/229, BOA 3/237, BOA 3/238, BOA 3/246, BOA 3/250, BOA 3/259, BOA 3/260, BOA 3/284, BOA 3/285, BOA 3/290, BOA 3/295/, BOA 3/296, BOA 3/301, BOA 3/304, BOA 3/307, BOA 3/308, BOA 3/315, BOA 3/319, BOA 3/320, BOA 3/341, BOA 3/356, BOA 3/359, BOA 3/360, BOA 3/366, BOA 3/367, BOA 3/369, BOA 3/389, BOA 3/409, BOA 3/420, BOA 3/422, BOA 3/423, BOA 3/429, BOA 3/435, BOA 3/438, BOA 3/462, BOA 3/467, BOA 3/472, BOA 3/490, BOA 3/499, BOA 3/507, BOA 3/510, BOA 3/512, BOA 3/513, BOA 3/514, BOA 3/521, BOA 3/528, BOA 3/545, BOA 3/553, BOA 3/562, BOA 3/564, BOA 3/567, BOA 3/569, BOA 3/579, BOA 3/581, BOA 3/586, BOA 3/589, BOA 3/596, BOA 3/603, BOA 3/611, BOA 3/615, BOA 3/623, BOA 3/629, BOA 3/661, BOA 3/665, BOA 3/667, BOA 3/697, BOA 3/698, BOA 3/710, BOA 3/711, BOA 3/717, BOA 3/718, BOA 3/724, BOA 3/727, BOA 3/728, BOA 3/737, BOA 3/738, BOA 3/740, BOA 3/742, BOA 3/755, BOA 3/757, BOA 3/762, BOA 3/765, BOA 3/771, BOA 3/773, BOA 3/776, BOA 3/784, BOA 3/790, BOA 3/798, BOA 3/804, BOA 3/805, BOA 3/820, BOA 3/825, BOA 3/827, BOA 3/829, BOA 3/841, BOA 3/844, BOA 3/852, BOA 3/858, BOA 3/860, BOA 3/872, BOA 3/874, BOA 3/890, BOA 3/902, BOA 3/905, BOA 3/926, BOA 3/944, BOA 3/945, BOA 3/949, BOA 3/957, BOA 3/958, BOA 3/963, BOA 3/975, BOA 3/977, BOA 3/981, BOA 3/996, BOA 3/998, BOA 3/1001, BOA 3/1002, BOA 3/1004, BOA 3/1013, BOA 3/, BOA 3/, BOA 3/, BOA 3/, BOA 3/, BOA 3/, BOA 3/, BOA 3/1015, BOA 3/1016, BOA 3/1026, BOA 3/1030, BOA 3/1043, BOA 3/1046, BOA 3/1051, BOA 3/1081, BOA 3/1084, BOA 3/1086, BOA 3/1088, BOA 3/1103, BOA 3/1108, BOA 3/1113, BOA 3/1115, BOA 3/1117, BOA 3/1128, BOA 3/1133, BOA 3/1143, BOA 3/1152, BOA 3/1161, BOA 3/1165, BOA 3/1176, BOA 3/1177, BOA 3/1178, BOA 3/1180, BOA 3/1187, BOA 3/1204, BOA 3/1205, BOA 3/1216, BOA 3/1218, BOA 3/1221, BOA 3/1244, BOA 3/1245, BOA 3/1247, BOA 3/1254, BOA 3/1254, BOA 3/1259, BOA 3/1265, BOA 3/1269, BOA 3/1275, BOA 3/1277, BOA 3/1289, BOA 3/1294, BOA 3/1301, BOA 3/1313, BOA 3/1314, BOA 3/1318, BOA 3/1324, BOA 3/1327, BOA 3/1338, BOA 3/1362, BOA 3/1370, BOA 3/1375, BOA 3/1379, BOA 3/1384.